

Warszawa 20 czerwca 2018

Prof. dr hab. Lech Mróz
Polsko-Japońska Akademia Technik Komputerowych
Wydział Kultury Japonii.

Recenzja

Rozprawy doktorskiej mgr Dobrochny Olszewskiej: „Tożsamość kulturowa mniejszości chińskiej na Bali, w latach 1949 – 2015”, napisanej pod kierunkiem prof. dra hab. Mirosława Golona, Toruń 2018, stron 295, plus mapa i 28 barwnych ilustracji.

Prezentowana rozprawa, w swojej źródłowej warstwie, oparta jest na wynikach badań terenowych w Indonezji, a ściślej na wyspie Bali. Empiryczne badania terenowe, podstawowa metoda budowania wiedzy etnologicznej, wymagają zarówno wiedzy, zwykle zawartej we wcześniejszych opracowaniach i podejmowanych przez badaczy próbach, jak też sięgania do opracowań z zakresu historii, a niejednokrotnie i innych dyscyplin – socjologii, demografii, religioznawstwa, lingwistyki czy politologii. Wówczas, gdy celem podejmowanego programu jest badanie w odległych obszarach, nie tylko przestrzenne, ale też kulturowo, rzecz jest jeszcze trudniejsza. Wymaga, bowiem, pokonywania nie tylko dystansu odległości, co przy obecnych możliwościach komunikacyjnych i sieci połączeń lotniczych, nie jest specjalnym kłopotem, lecz pokonywania bariery odmienności i obcości kulturowej i związanego z tym dystansu i barier wobec obcego, przybysza z innej rzeczywistości. Internet i jego popularność nawet w odludnych i odseparowanych miejscach, daje możliwość oglądania innych światów kulturowych, lecz nie likwiduje barier, nie daje bezpośredniego doświadczenia poznawczego, czyli nie niweluje barier mentalnych. Nadal większość mieszkańców różnych krajów, żyje w swoich lokalnych światach, swoich „tutejszościach”, obszarach swojskiej kultury, języka i pojęć, wyznania, nawyków, norm etycznych.

Dlatego m.in. badania etnograficzne w tak odmiennych kulturowo, ogromnie zróżnicowanych zbiorowościach i przestrzenne odległych krajach są tak trudne.

Przykładem takiej właśnie próby, zmierzenia się z pytaniami, jakie dotyczą takiego odległego kulturowo i przestrzennie świata jest przedstawiona mi do oceny rozprawa doktorska pani magister Dobrochny Olszewskiej.

Polskie piśmiennictwo dotyczące tego rejonu świata, a dokładniej Indonezji i jej kulturowej różnorodności jest więcej niż skromne. Pomijając nowsze publikacje mające charakter opracowań przeznaczonych dla turystów, przede wszystkim przewodniki, istnieje niewiele innych publikacji, politologicznych, ekonomiczno-statystycznych i dotyczących historii najnowszej; literatury etnologicznej lub z zakresu antropologii kulturowej jest brak. Nie dziwi, więc, że autorka posługuje się wyłącznie literaturą angielską i indonezyjską. Tytuły prac w języku polskim, to przekłady z angielskiego i nieliczne prace polskich autorów. Dotyczą one wyłącznie kwestii definicyjnych, zagadnienia etniczności, różnorodności czynników formowania tożsamości, identyfikacji narodowej. Tak, więc, przedstawiona jako rozprawa doktorska praca, jest dziełem oryginalnym, unikatowym, ważnym dla polskiej etnologii. Walorem rozprawy, prócz przybliżenia wiedzy o tej części świata i jej mieszkańcach jest, że badania prowadziła mgr Olszewska w języku indonezyjskim (w niektórych przypadkach wspierając się angielskim), co czyni, że jej odbiór i rozumienie miejscowej kultury i badanych problemów jest daleko pełniejsze, a tym samym i wnioski i wartość pracy znaczniejsza.

Przy tak poważnym zróżnicowaniu kulturowym i skomplikowanej historii tego regionu, konieczne stało się zawężenie pola badań i tematyki. Autorka podejmując zagadnienie chińskiej mniejszości, jej kultury i tożsamości, postanowiła uwagę swoją skoncentrować na wyspie Bali, nie największej spośród wielości wysp wchodzących w skład Indonezji, lecz wyraźnie tworzącej swoisty, choć złożony obszar kulturowy. Ponieważ obecność Chińczyków na Bali ma długą historię (autorka wprowadza w rudymenty tej historii), lecz ze względów badawczych konieczne było zawężenie czasowe. Latami, które są ramami czasowymi rozprawy, jest okres 1949 – 2015, czyli od momentu powstania Indonezji jako państwa, do nieomal ostatnich lat.

Zanim autorka podejmie prezentację przeszłości i tych jej elementów, których przybliżenie jest konieczne dla zrozumienia samej rozprawy i zagadnień pojawiających się w trakcie badań, dokonuje ogólnej prezentacji problematyki i

zbiorowości, która jest obiektem jej badań i dociekań. We Wstępie autorka omawia stan wiedzy i literaturę głównie anglojęzyczną i indonezyjskojęzyczną, zarówno dotyczącą historii, meandrów polityki wewnętrznej państwa i kolejnych rządów, polityki edukacyjnej, wyznaniowej, i etnicznej jak też procesów, z jakimi aktualnie i w różnych okresach historii i współcześnie boryka się Indonezja. Nie dotarła autorka, niestety, a szkoda, bowiem praca ta byłaby pomocna, do ważnej publikacji: Karin Tomala, *Emigracja chińska w krajach Azji Południowo – Wschodniej. problemy asymilacji*, Ossolineum Wydawnictwo PAN 1987, Prace habilitacyjne; realizowane w ramach Instytutu Krajów Rozwijających Się PAN. Ta obszerna publikacja omawia i analizuje migracje, obecność i procesy adaptacyjne Chińczyków w całym obszarze Azji Południowo – Wschodniej, łącznie z Indonezją.

W dalszej części Wstępu omawia wybrane dzieła i literaturę potrzebną do definiowania i analizy kwestii tożsamości i identyfikacji, etniczności i procesów zmiany kulturowej – adaptacji i asymilacji. Ten zestaw literatury sprawia wrażenie dosyć przypadkowego zbioru. Daleko więcej jest prac podejmujących tematykę tożsamości, etniczności, sposobów jej konstruowania i artykułowania. Odnoszę wrażenie, że autorka czytała te dzieła, nim zabrała się do przygotowania rozprawy. Lecz w miarę opisu i analizy winna dokonać bardziej celowej selekcji i wyboru dzieł podejmujących ważną dla jej wniosków problematykę. Byłoby to istotne z uwagi na końcową, czwartą część i zawarte tam wnioski.

Badania terenowe, rozmowy z osobami zarówno deklarującymi się jako Chińczycy, Balijszczy, Indonezyjczycy, czy też a osobami o bardziej złożonej identyfikacji, wymagają nie tylko wiedzy w obszarze badanej problematyki, lecz także metodologii i zasad, które winny obowiązywać przy tego rodzaju badaniach. Autorka informuje o kolejnych swoich pobytach w Indonezji, o rozmowach pilotażowych, swoich kontaktach z badaną mniejszością chińską, o złożoności sytuacji w relacjach badacz – badani, jednak są to informacje niewystarczające. Autorka rozprawy dołącza mapę Bali z zaznaczonymi miejscami prowadzonych badań. Nie znalazłem jednak informacji, dlaczego tam właśnie prowadziła badania. Odnośnie niektórych wybranych do badań punktów znajdujemy w tekście rozprawy wyjaśnienie, lecz rzecz powinna być omówiona całościowo, w osobnym podrozdziale Wstępu. Zabrakło tak

wymyślanie Indonezyjczyków, właśnie z uwagi na złożoną historię, ogromną mozaikę etniczną, językową, kulturową, wyznaniową.

W kolejnych rozdziałach autorka przedstawia dzieje i losy Chińczyków z Bali, prześladowania czasu walki z komunistami (a Chińczycy uznawani byli często za takich, bowiem powojenne Chiny były krajem komunistycznym, a ideologia przenikała do Indonezji, nie tylko do środowisk chińskich). Dalej omawia migracje do Chin indonezyjskich Chińczyków, zwabionych mirażem kraju dobrobytu. Interesująca jest dla rozumienia dylematów tożsamościowych balijskich Chińczyków wiedza zawarta w listach przesyłanych przez tych, którzy zdecydowali się na „powrót” do niegdyś ojczyzny. Niektórym po latach udało się wyjechać i wrócić do Indonezji. Wyrazistym znakiem kulturowego szoku po przybyciu do Chin lat 60, były powtarzające się w listach narzekania na stan higieny i stan sanitarny ferm, do których skierowano przybyłych do pracy. Powtarza się informacja o braku toalet i wywożeniu szamba na pola, przybyli podkreślają, że w Indonezji od dawna używali nawozów sztucznych. Ta zawarta w korespondencji wiedza i pamięć tych, którzy powrócili na Bali, to istotne elementy wiedzy autorki i jej konstruowania odpowiedzi na określone tytułem rozprawy problemy.

Nie mniej ważne, a może nawet istotniejsze, jak kwestie omawiane w części II, są zagadnienia stanowiące część III „Więzi i kategorie etniczne w życiu osób pochodzenia chińskiego na Bali”. W kilku rozdziałach omawia autorka relacje religii i poczucia chińskości, wpływy w tej materii polityki państwa, relację lokalnych religii i chińskości, omawia i analizuje te instytucje społeczne, których celem jest strzeżenie tradycji i etnicznych więzi (świątynie, stowarzyszenia i rodzina). Słusznie odrębnie omawia instytucję małżeństwa, preferencje i praktyki, bowiem w tym ostatnim segmencie zawarta jest wielość kwestii związanych ze związkami mieszanymi balijsko-chińskimi, małżeństwami międzywyznaniowymi (a stanowią one znaczny procent) i ich wpływem na poczucie tożsamości i na deklaracje przynależności etnicznej.¹ Tę część zamyka rozdział: „Edukacja jako płaszczyzna kontaktu i izolacji.”

¹ Sądę, że wzbogaciłaby autorka wnioski z analizy, gdyby sięgnęła do artykułu Magdaleny Zowczak: *Modlitwa jako źródło tożsamości. Polacy na Podolu.*, *Pamiętnik Kijowski*, tom VII, redakcja Henryk Stroński, Kijów 2004, s. 219 - 249

Część III to najistotniejsza część rozprawy. Wprawdzie, by zrozumieć jego problematykę, konieczne są wcześniejsze wprowadzenia (część I i II), jednak to w tej części zawarte są wyniki terenowych badań chińskiej społeczności na Bali. To najbardziej oryginalna i wartościowa część rozprawy.

Rozprawę zamyka część IV: „od gości do ‘tutejszych’ w kontekście współczesnego świata”, z dodanym rozdziałikiem: „Zamiast zakończenia ...” Nie bardzo wiadomo, czym miałyby być to „Zamiast zakończenia”? Odnieść można wrażenie, że autorka miała już dosyć pisanie, spieszyła się, by zakończyć, więc tak jej wyszło. Bo sens tego rozdziałiku jest żaden, ani puentuje istotę badań i wniosków, ani niczego nie zamyka, poza symbolicznym zaznaczeniem końca rozprawy. Nie jest zrozumiałe, dlaczego treść tych kilku stron nie została włączona do treści poprzedzającej w części IV. Tytuł tej części nie wydaje się trafny. Tylko w dwóch z przytoczonych wywiadów pada określenie, że są gośćmi; znacznie mocniej podkreślona jest ich, chińskich Balińczyków, tutejszość i zakorzenienie. Wynika to jednoznacznie z końcowego fragmentu rozprawy: <” *Jesteśmy tu gośćmi, musimy więc uszanować* (Sa8); (...) *bo my jesteśmy stąd, jesteśmy tu urodzeni, ale nadal czujemy się jak goście. Tak jak ty tu jesteś gościem, tak i my nadal* (Sa9b). Częściej jednak stykałam się z osobami, które uważając się za Chińczyków, postrzegają się jednocześnie jako Balińczycy – nawet jeśli nie etniczni, to jednak „ludzie stąd”. Przez pryzmat tej lokalności definiują też swoją chińskość. Słowami jednego z pierwszych Chińczyków spotkanych przeze mnie na Bali, które padły po kilku miesiącach znajomości: *zawsze mówię rodzinie, że jestem stąd. Jestem Chińczykiem, ale Chińczykiem balijskim* (Tionghoa Bali). *Mój dziadek pochodził z Hajnanu, ja jestem z Bali. Tamto nie jest już tak istotne*” (Sa1).> Zresztą to zakorzenienie, czucie się tutejszym, Balińczykiem widoczne jest w treści tej czwartej części rozprawy. Widoczne poprzez bliskie sąsiedztwo, małżeństwa mieszane etnicznie i wyznaniowo, angażowanie się Chińczyków w rozmaite działania na rzecz lokalnych wspólnot, a nawet wspieranie instytucji wyznaniowych niechińskich. Zabrakło w tej części odniesień do literatury dotyczącej propozycji teoretycznych z zakresu etniczności, tożsamości, identyfikacji narodowej. Szkoda, bo łatwiej byłoby autorce wyjść poza

opis i prostą analizę balijskiej rzeczywistości i bardziej twórczo określić rodzaj dokonujących się procesów i charakter zmiany.

Rozprawę doktorską mgr Dobrochny Olszewskiej dopełnia wybór 28 barwnych ilustracji, fotografii wykonanych w takcie pracy autorki w Indonezji. To użyteczny dodatek, unaoczniający wiele wątków podejmowanych w tekście rozprawy, a niełatwych do wyobrażenia sobie przez osoby zupełnie nieznające Azji, a zwłaszcza tej jej części. Bardzo obszerna, licząca 26 stron bibliografia pokazuje solidność przygotowania autorki do badań i do napisania rozprawy.

Dalej zamieszczony jest wykaz materiałów terenowych: „Wywiady oraz przywołane w pracy rozmowy uzupełniające”. To zestawienie, konieczne w pracach terenowych, ma zasadniczą wadę. Przyjęty system jest niezbyt czytelny, sądzę, że należało by go przeorganizować, na bardziej czytelny i logiczny; ostatnie strony rozprawy to: „Objaśnienie terminów obcych” i „Objaśnienie skrótów”, bez czego percepcja pracy i śledzenie toku narracji byłoby utrudnione. Ostatnią trzechsetną stroną tomu jest mapa Bali, z zaznaczonymi miejscami badań terenowych i innymi ważniejszymi miejscowościami pojawiającymi się w tekście.

Podsumowując: przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgr Dobrochny Olszewskiej: „Tożsamość kulturowa mniejszości chińskiej na Bali, w latach 1949 – 2015”, jest dziełem oryginalnym, wartościowym, w więcej niż dobrym stopniu spełniającym wymagania stawiane rozprawom doktorskim. Wytknięte niedostatki nie są trudne do uzupełnienia i nie wpływają na moją wysoką ocenę rozprawy mgr Olszewskiej. Po dokonaniu poprawek, i koniecznych uzupełnień, winna być opublikowana. Będzie ona bowiem – z uwagi na walory poznawcze – ważnym dopełnieniem polskiej wiedzy etnologicznej.

Dlatego z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie mgr Dobrochny Olszewskiej do dalszych etapów procedury doktorskiej.

